

Філологічні науки

УДК 821.112.2. 09

Павлюх Наталія Миколаївна

*кандидат філологічних наук, викладач,
викладач кафедри практики німецької мови*

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Павлюх Наталия Николаевна

*кандидат филологических наук, преподаватель,
преподаватель кафедры практики немецкого языка*

Дрогобычский государственный педагогический университет

имени Ивана Франко

Pavlyukh Natalia

Candidate of Philology, Lecturer

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

ПРОБЛЕМА ЧИТАЧА В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ

НІМЕЦЬКИХ РОМАНТИКІВ

ПРОБЛЕМА ЧИТАТЕЛЯ В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ

НЕМЕЦКИХ РОМАНТИКОВ

THE PROBLEM OF THE READER IN EPISTOLARY HERITAGE OF THE GERMAN ROMANTICISTS

***Анотація.** Досліджено проблему читача на матеріалах листування німецьких романтиків. В основі – листи Ф. Шіллера та Й. В. Гете. Виявлено, що в кореспонденції обох письменників велику увагу приділено реценції читачами художніх творів. З'ясовано, що письменники виступають реальними читачами. Обґрунтовано, що Й. В. Гете за допомогою літературних засобів спонукає читача мислити.*

Ключові слова: листування, листи, читач, реальний читач, реценція, художній твір.

Аннотация. Исследована проблема читателя на материалах переписки немецких романтиков. За основу взято письма Ф. Шиллера и Й. В. Гете. Обнаружено, что в корреспонденции обоих писателей большое внимание уделено рецепции художественных произведений читателями. Обоснованно, что И. В. Гете с помощью литературных средств побуждает читателя мыслить.

Ключевые слова: переписка, письма, читатель, реальный читатель, реценция, художественное произведение.

Summary. The problem of the reader is investigated on the basis of German romanticists' correspondence. F. Schiller's and J.W Goethe's letters form the base. It is revealed that a lot of attention is paid to the reception in the letters of the both writers by readers of the literary works. It is discovered that the writers are real readers. It is confirmed that J.W. Goethe urges the readers to think with the help of literary techniques.

Key words: correspondence, letters, reader, real reader, reception, literary work.

Постановка проблеми. Епоха романтизму стала періодом становлення проблеми читача. Інтерпретація художнього доробку романтиків показала, що образ читача присутній у текстах їхніх творів. Особливу увагу привертає реценція читачами доби романтизму художніх творів того часу. Зокрема, маємо позитивні відгуки сучасників-письменників щодо творчості Т. Г. Шевченка та неоднозначні думки щодо творів Е.Т.А. Гофмана [5; 7]. Тобто, йдеться про реальних читачів, представників даної епохи. У цьому контексті **актуальним** є вплив реальних читачів на того чи іншого романтика. Аналіз епістолярної

спадщини романтиків, а саме листування між Й.-В. Гете та Ф. Шіллером, дасть змогу виявити ступінь цього впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що листування між цими видатними романтиками потрапляло в поле зору дослідників. Так, теоретик ХХ ст. О. Анікст зазначав, що «листи Шіллера і Гете – скарбниця художньої та теоретичної думки, яка по праву займає гідне місце в історії естетики та літератури» [1, с. 7]. Б. Шалагінов на матеріалі листування обох митців простежує рецепцію Й. В. Гете та виокремлює в особі цього письменника «триєдність особистості, мислителя «наївного поета», котрий осягає світ у єдності інтуїтивного і спекулятивного підходів» [10]. Крім того, Б. Шалагінов побіжно згадує про проблему активної читацької свідомості, яка простежується в листах цих романтиків.

Мета дослідження – простежити висловлювання німецьких романтиків як реальних читачів та з'ясувати їх вплив на творчість один одного.

Варто виокремити невирішені раніше частини проблеми, яким присвячується стаття – це аналіз епістолярію, як вагомого фундаменту рецепції художнього світу митця для цілісного уявлення проблеми читача доби романтизму як періоду її становлення.

Виклад основного матеріалу. Російський теоретик В. Халізов зазначає, що «світоглядом, смаком і очікуванням публіки, яка читає, багато в чому визначаються долі словесно-художніх творів, а також міра авторитетності та популярності їх авторів» [9, с. 112]. У цьому випадку йдеться про реальних читачів, сучасників митців. Але крім загалу, реальними читачами можуть бути і самі письменники, які пишуть рецензії на той чи інший твір чи ведуть листування з колегами по перу. Для кожного автора це додаткова можливість переосмислення, для читачів наступних поколінь – своєрідний критерій сприйняття чи не сприйняття суспільством твору.

У сучасному літературознавстві публіка, яка читає, є предметом соціології літератури. Соціологія літератури, з одного боку, бере до уваги популярність творів серед публіки, з іншого боку – кількісно і типологічно класифікує читачів. Польський дослідник Богдан Овчарек вивчає проблеми й орієнтації соціології літератури, вибудовує модель соціології рецепції та реципієнтів, окреслює складники процесу рецепції літературного твору, визначає його головні елементи. Теоретик стверджує, що зародження соціології літератури відбувається на початку XIX століття [4]. Такий висновок є суголосний з нашим виокремленням доби романтизму як періоду становлення проблеми читача. Підкреслимо, що в наших попередніх дослідженнях [5-7] ми аналізували теоретичні трактати та художні твори романтиків в естетичному контексті: роздуми митців про сприймання читачем художнього тексту та присутність читача у художньому тексті романтичного твору. Дослідження епістолярної спадщини німецьких романтиків, які мали вплив на розвиток інших культур, завершить цикл студій про проблему читача доби романтизму. Принагідно додамо, що у студії про епістолярій українського науковця Г.С. Мазохи серед основ підходів щодо вивчення листування виокремлено позицію за адресатно-рецептивною спрямованістю [3].

Листування між обома романтиками розпочинається через запрошення Ф. Шіллера Й.-В. Гете до співпраці у видавництві щомісячного журналу під назвою «Ори». Із «Коментарів» до «Листування» дізнаємося, що з весни 1794 р. Ф. Шіллер активно заангажує до співпраці В. фон Гумбольда, І.Г. Фіхте, К.Л. Вольтмана, одним із перших листи отримують Й.-В. Гете та І. Кант. [2, с. 475].

Й.-В. Гете не тільки погоджується висилати свої праці для опублікування, а й наголошує на важливому для себе моменті – «узгодженні принципів оцінки рукописів, які присилаються» [2, с. 41]. Це означає, що митець буде прислуховуватися до думки кваліфікованих спеціалістів.

Уже з наступної відповіді Ф. Шіллера дізнаємося, наскільки позитивною для нього самого була зустріч з Й.-В. Гете: «Нещодавні бесіди з Вами привели в рух все коло моїх ідей, так як Ви заторкнули один предмет, яким я цікавлюся на протязі декількох літ. Осягнення Вашого духу (саме так я повинен назвати загальний вплив на мене Ваших ідей) осяяло неочікуваним світлом багато з того, в чому я ніяк не міг дійти згоди із самим собою. Багатьом із моїх спекулятивних ідей не вистачало об'єкта, матеріальної опори, Ви скерували мене на вірний шлях» [2, с. 42].

З цитати зрозуміло, що у Ф. Шіллера сформувались певні естетичні погляди на мистецтво, яке, як і Й.-В. Гете, він ототожнює з природою. У цьому ж листі, Ф. Шіллер описує своє бачення світогляду колеги як органічного цілого, в якому внутрішній світ людини уподібнюється з природою: «Крок за кроком виходите Ви із простої організації до все більш ускладнених, щоб під кінець вивести генезис найскладнішої організації, людини, з елементів всього світосприйняття. І від того, що Ви ніби повторюєте акт творення слідом за природою, Ви проникаєте в її потаємний механізм» [2, с. 42].

Підтвердження значущості теоретичних ідей Й. В. Гете Ф. Шіллером спонукає першого до більш поглибленого розгляду своїх думок. Зазначимо, що Ф. Шіллер набагато вище оцінює творчий талант Й. В. Гете, ніж свій. Він називає Й. В. Гете «духом письменника», а себе «уважним читачем» та захоплюється багатогранністю його міркувань, які виникають інтуїтивно: «По суті, це – найвище, що може зробити із себе чоловік, коли йому вдається узагальнити свої переконання і звести у закон свої відчуття. До цього Ви прагнете, і яких висот Ви вже при цьому досягли. Мій розум, швидше схильний до символізування, і ось я, як свого роду андроген, коливаюся між поняттям і спогляданням, між технічними навиками і генієм» [2, с. 48].

Й. В. Гете ж постійно підкреслює, що вони сходяться в поглядах, але різними шляхами. Цей взаємовплив на обох позитивний.

У цьому листуванні митці виступають не тільки реальними читачами творів один одного, а й активними учасниками літературного процесу загалом. Так, у листі IV Ф. Шіллер аналізує праці Карла Філіпа Моріца, окреслюючи їх важливі моменти. У IX листі йдеться про «Опис картинної галереї барона Брабека в Хільдейхаймі» Рамдора (відомості про нього нам, на жаль, не вдалося з'ясувати), який спочатку справив на нього негативне враження. Причина в тому, що автор не розуміється на основних постулатах романтизму: відчуттях, смаку та красі. Інший вектор – детальний розгляд Рамдором особливостей різних мистецтв, характеризується Ф. Шіллером позитивно. Про мистецтво письменник дізнається багато важливої для себе інформації.

Ф. Шіллер ділиться з Й. В. Гете гіпотезами щодо побудови художнього твору. У своїй відповіді у листі XVIII Й. В. Гете погоджується з твердженням колеги щодо ідеального образу, який повинен бути неконкретизованим: «Думка про те, що ідеальний образ ні про що не повинен нагадувати, уявляється мені дуже плідною, а спроба встановити те, що може, з одного боку, зменшити або знищити красу об'єкту, а з другого – перешкодити спостерігачеві, уявляється мені вельми доцільною» [2, с. 58]. Митець зобов'язаний так створювати образи, щоб читач сприймав їх на свій власний розсуд. Тобто, як і в теоретичних трактатах романтиків, які досліджувалися нами раніше, так і в епістолярній спадщині знаходимо відгомін проблеми читача.

Цитуємо далі: «Думка про те, що визначеність несумісна з красою і що свобода і визначеність є необхідними передумовами не краси, а лише нашої насолоди нею – тут я повинен почекати, поки Ви не розгадаєте мені цю загадку, хоча з того, що міститься між обома цими тезисами, я приблизно можу здогадатися, який шлях Вам хотілося вибрати» [2, с. 58].

Відомо, що епоха романтизму характеризується відмовою від конкретних, визначених правил. Перебуваючи на порозі романтизму, Й. В.

Ґете як і Ф. Шіллер прокладають шлях його художньо-естетичним концепціям. Для нашої розвідки найбільш вагомою є згадка про спостерігача чи читача, якому дається свобода інтерпретації художнього твору чи будь-якого іншого мистецького витвору. І лише сам читач визначає міру насолоди нею.

Крім того, із листування дізнаємося історію створення роману Й.В. Ґете «Вільгельм майстер», який автор надсилає для прочитання частинами. У листі ХХХІІ Ф. Шіллер дає позитивний відгук на першу частину, відкидаючи побоювання автора щодо дисгармонії подій у тексті твору. Ф. Шіллер наголошує також на суголосності його міркувань з позиціями В. фон Гумбольдта.

У відповіді Й. В. Ґете підкреслює вагомість думок обох читачів та розглядає їх як поштовх для продовження написання роману: «Ви дуже обрадували мене, добре відгукнувшись про першу книгу мого роману. Після тих незвичних помилок долі, які випробував цей твір і зсередини і ззовні, недивним було б, якби я з ним остаточно заплутався. Під кінець я вирішив просто дотримуватися своєї ідеї і буду дуже радий, коли вона виведе мене з цього лабіринту» [2, с. 75]

Даючи оцінку другій частині, Ф. Шіллер припускає, що всі читачі повинні отримати насолоду, знайомлячись із романом. Романтик повідомляє також про враження інших відомих людей: «Кернер днями написав мені про своє безмежне захоплення романом, а на його судження можна покластися. Я не зустрічав ще критика, якого так мало відволікали б деталі від сприйняття головного в творі. Він вважає, що «Вільгельму майстру» властива вся сила «Страждань Вертера», але сила, приборкана духом зрілої мужності та очищення до тої межі, яка знаменує безтурботну привабливість досконалого твору мистецтва» [2, с. 85].

На прохання Й. В. Ґете, Ф. Шіллер не тільки підкреслює сумнівні, на його думку, місця в тексті, а й аналізує їх, додаючи свої коментарі та поради

для того, щоб «не бентежити читача». У листі LXXV Ф. Шіллер поводить себе як допитливий читач, намагаючись інтерпретувати п'яту частину та вгадати, який саме персонаж роману буде невидимим духом. Невидимий дух оповитий натяками, таємничими загадками, крізь призму такого матеріалу читач повинен домислити, якого саме героя заховав автор. Ф. Шіллер називає декількох, які згідно з його міркуваннями, могли б виконувати роль невидимого духа. Тобто, Й.В. Гете за допомогою простих засобів спонукає читача до рефлексії.

У цьому ж листі Ф. Шіллер критикує свого друга за надмірну увагу до театру, що може наштотувати читачів на думку про те, що театральна тема складає «особливу ціль» твору. Й. В. Гете прислуховується до зауважень побратима по перу та скорочує «театральний» текст твору. Звернемося тут до поняття «справжнє читання», дефініцію якого дає радянський дослідник проблеми читача В. В. Прозоров. Згідно з літературознавцем, «це вміння вслухатися в мову іншого, готовність співмислити, співпереживати, чуйність, яка не обіцяє ніяких нагород і користі» [8, с. 3]. Листування між митцями ми можемо назвати і «справжнім читанням», відповідно, тісний взаємозв'язок між «мистецтвом слова і читачем» існує в добу романтизму.

Зазначимо, надалі Ф. Шіллер ґрунтовно не тільки перечитує та аналізує частини роману, а й інші твори. Впадає в око й те, що майже в кожному листі письменників згадуються читачі як загал, як публіка. До прикладу: «І я не переконаний, що у деяких читачів не створиться враження, ніби дія роману зовсім не розвивається» [2, с. 122], або «я хотів би, проте, щоб закінчення не було відокремлено від початку, так як обидві частини мають потребу одна в одній, а читач не завжди пам'ятає те, що він прочитав раніше» [2, с. 125] чи «необхідно постійно привчати публіку сприймати предмет як деяке ціле і на основі цього робити висновок про нього» [2, с. 128]. Таких цитат можна вибрати безліч, але основне – вектор сприйняття читачів як пасивних учасників літературного процесу письменниками-

романтиками змінився. Митці не просто творять, а творять для «діяльного» читача та виходять на новий рівень суб'єктних відносин. З одного боку письменники намагаються передбачити реакцію публіки на основні моменти твору, з другого – надають можливість домислювати, по-своєму інтерпретувати певні події, використовуючи такі засоби як замовчування, легкі натяки, таємничі загадки. Таким чином, естетичний аспект літератури поєднався з соціологічним.

Отже, обидва письменники є не тільки сучасниками, а й реальними читачами, «співучасниками» та творцями літератури епохи романтизму. У їхніх концепціях простежується:

- 1) нове розуміння побудови художнього твору, який повинен спонукати читачів до рефлексивного мислення;
- 2) паритетні відносини із читачами як із рівноправними учасниками літературного процесу.

Література

1. Аникст А.А. Творческий союз Гете и Шиллера и эстетика Веймарского классицизма. Вступительная статья / А. А. Аникст // И.-В. Гете., Ф. Шиллер Переписка : В 2-х т. Т.1. – М. : Искусство, 1988. – 7-39 с.
2. Гете И.В., Шиллер Ф. Переписка : В 2-х т. Т.1. Вступит. ст. А. А. Аникста; Пер. с нем. и коммент. И. Е. Бабанова // И.В. Гете, Ф. Шиллер. – М. : Искусство, 1988. – 540 с.
3. Мазоха Г.С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г. З. Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир : РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88-92.
4. Овчарек Б. Соціологія рецепції і реципієнтів / Б.Овчарек // Література. Теорія. Методологія, пер. з пол. С. Яковенка – К. : Києво-Могилянська Академія, 2006. – С. 282-283.

5. Павлюх Н. М. Діалогічна установка на читача у романі Е. Т. А. Гофмана «Життєва філософія kota Мурра» / Н. М. Павлюх // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність / Зб. наук. пр./гол. ред. С. Ковпик. – Кривий Ріг, 2015. – Вип.6. – С. 68-78.
6. Павлюх Н. М. Форми читацької рефлексії у теоріях німецьких романтиків / Н. М. Павлюх // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. – Т. 5: Ювілейний збірник на пошану кандидата психологічних наук, доцента Василя Лопушанського / [упор., наук. ред. Я. Лопушанського, О. Радченка та О. Бродської]. – Дрогобич : Посвіт, 2017. – С. 195-204.
7. Павлюх Н.М. Читач Т. Г. Шевченка / Н. М. Павлюх // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2014. – Вип. 1(31) – С. 179-184.
8. Прозоров В. В. Читатель и литературный процесс / В. В. Прозоров. – Саратов : издательство Саратовського університета, 1975. – 212 с.
9. Хализев В. Е. Теория литературы. Изд. третье, исправленное и дополненное / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 2002. – 437с.
10. Шалагінов Б. Б. Гете в рецепції Шіллера. Біля витоків «Веймарської класики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9285/Shalahinov_Hete_v_retseptsiyi_Shillera.pdf?sequence=1&isAllowed=y